

4. Пуханова Л. С. Професійна підготовка майбутніх економістів у процесі навчання теорії ймовірності і математичної статистики: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Пуханова Людмила Сергіївна; Вінницький держ. педагогічний ун-т ім. Михайла Коцюбинського. — Вінниця, 2009. — 20 с.

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГА-НАСТАВНИКА

УДК 378.937+371.03

Осипова Т. Ю.

У статті розглядається роль і значущість комунікативної компетентності в діяльності педагога-наставника, його комунікативні якості і здібності, що сприяють установленню взаємовідносин як з колективом студентської групи, так і з кожним студентом зокрема.

Ключові слова: педагог-наставник, компетентність, комунікативна компетентність, комунікативні якості, взаємодія.

В статье рассматривается роль и значимость коммуникативной компетенции в деятельности педагога-наставника, его коммуникативные качества и способности, которые способствуют установлению взаимоотношений как с коллективом студенческой группы, так и с каждым студентом в частности.

Ключевые слова: педагог-наставник, компетентность, коммуникативная компетентность, коммуникативные качества, взаимодействие.

The article considers the role and significance of communicative competence in the activity of a teacher-mentor, his communicative qualities and abilities which stimulate the establishment of relations both with the student's group and each student in particular.

Key words: a teacher-mentor, competence, communicative competence, communicative qualities, interaction.

Актуальність дослідження. В умовах перебудови сучасної системи освіти основним завданням постає забезпечення усталеності її розвитку, одним із головних ресурсів такого розвитку стає педагог-наставник, здатний бути суб'єктом змін в освіті і працювати в мінливих умовах. Радикально змінюється статус педагога, його освітні функції, відповідно змінюються вимоги до його професійної компетентності, до рівня його професіоналізму. Значущою у цьому зв'язку виявляється комунікативна компетентність педагогів, адже саме зміст і особливості взаємовідносин учасників педагогічного процесу визначають можливість досягнення завдань професійного становлення особистості педагога-наставника.

Аналіз публікацій. Здійснений нами аналіз наукових розвідок дає підставу стверджувати, що актуалізація комунікативних знань, умінь і навичок педагога-наставника постає одним з визначальних чинників у встановленні успішних взаємовідносин викладача зі студентами, сприяє створенню умов для повноцінного розвитку учасників спілкування [4].

Зазначимо, що в психології і педагогіці сьогодні існує декілька напрямів досліджень у галузі педагогічного спілкування: вивчення процесів сприйняття і

розуміння в системі «вчитель — учень» (О.Бодальов, М.Боришевський, С.Кондратьєва, В.Кан-Калік, О. Леонтєв, Л.Савенкова, І.Страхов, Н.Чепелєва). Питання діалогічної взаємодії вчителя й учня вивчали М.Бахтін, О.Виговська, І.Зязюн, І.Кулагін, О.Савченко, Л.Фрідман та ін.; вивчення закономірностей формування у педагога комунікативних умінь і навичок є предметом досліджень Г.Балла, Г.Вашенка, Л.Виготського, А.Добровича, В.Кан-Каліка, Г.Ковальова, О.Коропецької, С.Максименка, Л.Карамушки, О.Киричук, А.Макаренка, В.Мясищева, Л.Петровської, В.Семиченко, В.Сухомлинського, К.Ушинського та ін.). Наукові засади структури спілкування були предметом досліджень О.Бодальова, В.Кан-Каліка, С.Кисельгофа, Я.Коломинського, Н.Кузьміної, О. Леонтєва, О.Орлової, В.Сластьоніна, та ін. Теоретичне осмислення проблеми спілкування, психологічне обґрунтування проблеми підготовки фахівців до комунікативної діяльності розробляються в дослідженнях І.Вітенка, С.Максименка, В.Семиченко, В.Сластьоніна, Н.Тарасович, О.Щербакова та ін. Дослідженнями О.А.Дубасенюка, Н.В.Кузьміної, К.К.Платонова, С.Л.Рубінштейна, Б.М.Теплова, О.І.Щербакова було доведено діалектичний зв'язок комунікативних умінь зі здібностями, спрямованістю особистості, її потребами, волюними якостями, розвитком інших професійних умінь.

Мета статті полягає у визначенні ролі комунікативної компетентності в діяльності педагога-наставника, що сприяє встановленню взаємовідносин як з колективом студентської групи, так і з кожним студентом зокрема.

Виклад основного матеріалу. Термін «компетентний» у словнику С.Ожегова визначається як «такий, що знає, обізнаний в якійсь галузі спеціаліст» [3, с. 232]. У сучасній педагогіці різні аспекти проблеми формування компетентності стали предметом дослідження В.Баркасі, О.Білик, І.Бондаренко, А.Бодальова, Н.Босак, М.Васильєвої, С.Вітвицької, О.Вознюк, Л.Голованчук, І.Дроздової, О.Дубасенюк, А.Журавльова, Л.Карпової, С.Козак, М.Левківського, О.Мамчич, А.Маркової, Г.Мельниченко, Г.Мухамедзянкової, М.Нагач, О.Палій, Л.Петровської, О.Пометун, Л.Пуховської, С.Савельєвої, Н.Саєнко, С.Сисоєвої, Н.Талізної, Л.Шевчук та ін. Проте, проблема значущості комунікативної компетентності в діяльності педагога-наставника не була до цього часу предметом дослідження.

У широкому сенсі компетентність здебільшого розуміється як ступінь зрілості людини, яка припускає певний рівень психічного розвитку особистості (навченість і вихованість) та дозволяє індивіду успішно функціонувати в суспільстві. У вузькому сенсі компетентність розглядається в якості діяльнісної характеристики, тобто міра включеності людини в діяльність, що передбачає ціннісне ставлення до останньої. Отже, компетентність є готовністю та здатністю людини діяти в будь-якій сфері.

Зауважимо, що науковцями компетентність розглядається по-різному, зокрема, як сукупність знань та умінь, які визначають результативність професійної праці (Г.Подчалімова); комплекс професійних знань і професійних значущих особистісних якостей (Т.Макарова), прояв єдності професійної та загальної культури (Ю.Бабанський); міру включеності людини у діяльність (Д.Ельконін). А.П.Журавльов, Н.Ф.Талізніна зазначають, що поняття «компетентність» включає знання, уміння і навички, а також способи їх реалізації в діяльності. За А.Хуторським, компетентність передбачає володіння людиною відповідною ком-

петенцією, яка включає його особистісне ставлення до неї та предмета діяльності [7].

Є.Огарев вважає, що компетентність є категорією оцінною, яка характеризує людину як суб'єкта спеціалізованої діяльності в системі суспільного розвитку праці, тобто враховується рівень розвитку його здібності давати кваліфіковані судження, приймати адекватні та відповідні рішення в проблемних ситуаціях, планувати та здійснювати дії, які призводять до раціонального й успішного досягнення поставлених цілей. Автор розуміє під компетентністю стійку здібність до діяльності зі знанням справи. Вона включає п'ять компонентів: глибоке розуміння сутності виконуваних завдань і вирішуваних проблем; гарне знання досвіду, який є в даній галузі, активне оволодіння його найкращими досягненнями; вміння обирати засоби і способи дії, адекватні конкретним обставинам місця і часу; почуття відповідальності за досягнуті результати; здатність учитися на помилках і вносити корективи у процес досягнення цілей [2, с. 10].

Характер педагогічної діяльності поступово ставить педагога в комунікативні позиції, вимагаючи при цьому виявлення соціально-психологічних якостей, які сприяють міжособистісній (і рольовій) взаємодії. Т.Гончар зазначає, що професійна майстерність учителя і, зокрема, професійна компетентність обумовлюються насамперед соціально-психологічними якостями, а тому саме їх треба вважати професійно значущими. Ось чому багато педагогічних проблем залежить від рівня комунікативної компетентності вчителя.

Комунікативна компетентність педагога-наставника передбачає сформованість знань, умінь і якостей особистості, які сприяють ефективній взаємодії з іншими суб'єктами навчально-виховного процесу та ефективному перебігу педагогічної діяльності. При цьому комунікативна компетентність особистості розглядається як сукупність її властивостей, умінь і навичок, що забезпечують ефективність здійснення комунікації [1].

У перекладі з латинської «комунікація» означає «роблю загальним, зв'язую, спілкуюсь», тобто надаю сенсу взаємодії. В умовах професійної діяльності комунікативні якості та здібності педагога-наставника будуть виявлятися в його вмінні будувати свою індивідуальну дію стосовно студентів і колег організувати як спеціальну взаємодію, що має особистісний інтерес, педагогічний сенс і значущість. Комунікативний аспект індивідуальних дій виражається у свідомій орієнтації на сенсове сприйняття цих дій іншими людьми.

Зазначимо, що будь-яка педагогічна дія передбачає контакт і провідну роль педагога у процесі спілкування. Для конструктивності контакту йому потрібні не тільки знання, але й урахування індивідуальних особливостей студентів і своїх власних, а також володіння методами побудови оптимальних стратегій педагогічного впливу. При цьому він обов'язково повинен бути орієнтований на формування в себе комунікативних якостей, уміння адекватно оцінювати міжособистісні відносини. Отже, професійна компетентність педагога-наставника забезпечує співробітництво, спільну діяльність, взаємодію і систему відносин, що є дуже важливим, оскільки педагогічна діяльність належить до тих видів діяльності, для яких її успішність визначається характером і змістом відносин, які виникають у ході взаємодії. Умовою встановлення взаємодії між учасниками педагогічного процесу є комунікативна діяльність педагога, тобто організація їхньої поведінки та діяльності через різні види спілкування.

На нашу думку, однією з особливостей діяльності педагога-наставника є розв'язання педагогічних задач, які виникають у процесі спілкування. Причому, педагог-наставник виступає як активатор цього процесу, організовуючи його і керуючи ним. У процесі спілкування педагога й студента не тільки реалізуються функції навчання і виховання, а й вирішуються інші, не менш важливі, педагогічні задачі.

Комунікативна компетентність передбачає розвиток особистості, зміну її поглядів, цінностей, норм, розширення меж її самоусвідомлення, переосмислювання уявлень про себе та свої комунікативні властивості і можливості; збагачує зміст спілкування включення студентів до участі в різноманітних тематичних дискусіях, розв'язаних проблемних ситуацій, програванні ділових ігор, вирішенні психолого-дидактичних завдань, аналізі конфліктних ситуацій майбутньої професійної діяльності [4].

Комунікативна компетентність (за Ю.Марченко), є складною інтегративною якістю особистості, що характеризує рівень володіння знаннями та вміннями у сфері спілкування, достатній не тільки для обміну необхідною для справи інформацією, але й здійснення продуктивного співробітництва, створення морально-психологічної атмосфери досягнення найбільш сприятливого результату у взаємовідносинах з колегами, забезпечення впливу на партнерів зі спілкування. Тобто, комунікативну компетенцію вчені визначають як конгломерат знань, мовних і немовних умінь і навичок спілкування, що людина набуває в ході природної соціалізації, навчання і виховання.

Н.Кузьміна, розглядає комунікативну компетенцію і вважає, що вона передбачає «здібність до продуктивного спілкування в обмежених і продиктованих умовах», що накладаються службовим обов'язком, тобто одним із головних критеріїв оцінки продуктивності комунікативної компетенції, на її думку, є здібність фахівця таким чином будувати свої взаємовідносини в ході спілкування із співрозмовником, щоб викликати в нього довіру до себе. Комунікативна компетенція, за визначенням А.Богуш, це «комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування.

Відтак, прогножуючи процес спілкування, педагог повинен уявно відтворити особливості спілкування з групою й окремими студентами, поставити себе на їхнє місце, ідентифікуватися з ними, побачити доквідля і те, що в ньому відбувається їхніми очима.

Значною мірою у взаємодії педагога-наставника відіграє вміння встановлювати психологічний контакт із групою, що допомагає створювати обстановку колективного пошуку, спільної творчої діяльності; викликати налаштованість студентів на спілкування з педагогом. Управління спілкуванням у педагогічному процесі передбачає оволодіння педагогом уміннями розподілити увагу, підтримати її стійкість; вибрати відносно колективу й окремих студентів найбільш підходящий спосіб поведінки й звертання; аналізувати їхні вчинки, бачити за ними мотиви, якими вони керуються, визначати їхню поведінку в різних ситуаціях; створювати досвід емоційних переживань учнів, забезпечувати атмосферу благополуччя в групі; управляти ініціативою у спілкуванні, використовуючи для цього багатий арсенал засобів, що підвищують ефективність взаємодії [7].

Комунікативні вміння педагога структурно можуть бути представлені як взаємопов'язані групи перцептивних умінь і педагогічної техніки.

На думку А.Бодальова, перцептивні вміння зводяться до найбільш загально-го вміння розуміти інших (учнів, учителів, батьків). А для цього необхідне знання насамперед ціннісних орієнтацій іншої людини, які знаходять прояв у його ідеалах, потребах та інтересах. Необхідне також і знання наявних у людини уявлень про себе, знань того, що людині в самій собі подобається, що вона приписує собі, проти чого заперечує.

З огляду на зазначене, доходимо висновку, що в комунікативній компетентності педагога-наставника важливу роль відіграють саме перцептивні вміння, від яких залежить установлення педагогічно доцільних взаємовідносин педагога зі студентами. С.Терещук зауважує, що перцептивні вміння педагога можна представити таким взаємопов'язаним рядом:

- сприймати й адекватно інтерпретувати інформацію про сигнали від партнера по спілкуванню і від себе, які отримуються в ході спільної діяльності;
- проникати в особистісну сутність інших людей, установлювати індивідуальну своєрідність людини й визначати її внутрішній світ;
- визначати характер переживань, стан людини, її причетність чи непричетність до тих чи тих подій за незначними ознаками;
- знаходити в діях й інших проявах людини ознаки, що роблять її несхожою на інших, а може й на саму себе у схожих обставинах в минулому;
- бачити головне в іншій людині, правильно визначати її ставлення до соціальних цінностей, урахувати в поведінці людей «поправки» на те, як і сприймають, і протистояти стереотипам сприйняття іншої людини (ідеалізації, фаворитизму, «ефекту ореола» тощо) [4].

Одним із засобів, що підвищують ефективність комунікативної дії, є педагогічна техніка, яка є сукупністю вмінь і навичок, необхідних для стимулювання активності як окремих студентів, так і колективу в цілому: вміння вибрати правильний стиль і тон у спілкуванні з ними, управляти їхньою увагою, темпом діяльності, навички демонстрації свого ставлення до вчинків студентів. Іншими словами, це вміння проявляти свої почуття немов би «на замовлення», в межах педагогічної доцільності.

Уміння педагогічної техніки – необхідна умова оволодіння технологією спілкування. А.С.Макаренко відзначав, що він став дійсним майстром лише тоді, коли навчився говорити «йди сюди» з 15-20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів у постановці обличчя, статури, голосу. З цього признання А.Макаренка, очевидно, що особливе місце в ряду умінь і навичок педагогічної техніки займає розвиток мовлення педагога як одного із найважливіших виховних засобів: правильна дикція, «поставлений голос», ритмічне дихання й розумне поєднання мовлення з мімікою та жестикуляцією. «Не може бути гарним вихователем, – зазначав педагог, – який не володіє мімікою, який не може придати своєму обличчю необхідного виразу чи стримувати свій настрій. Педагог повинен уміти організовувати, ходити, жартувати, бути веселим, сердитим. Він повинен поводитися так, щоб кожний його рух виховував, і завжди повинен знати, чого він у цей момент бажає і чого не бажає». Він особливо підкреслював необхідність володіння словом, уважаючи, що педагоги роблять

багато помилок тому, що не вміють говорити з вихованцями, не дають їм відчутти волю, культуру, особистість педагога.

Крім зазначених до вмінь і навичок педагогічної техніки необхідно додати такі: управляти своїм тілом, знімати м'язову напругу у процесі виконання педагогічних дій; регулювати свій психічний стан; викликати «на замовлення» почуття здивування, радості, гніву тощо; володіти технікою інтонування для вираження різних почуттів (прохання, вимоги, запитання, наказу, поради, побажання і т. ін.); привертати до себе співрозмовника, образно передавати інформацію, за необхідності змінювати підтекстове навантаження; мобілізувати творче самопочуття перед спілкуванням.

Підсумовуючи вищезазначене, доходимо **висновку**, що в діяльності педагога-наставника надзвичайно важливою є сформованість його комунікативної компетентності, в основі якої лежить розвиненість комунікативних умінь, що дозволяють налагодити належні взаємостосунки як зі студентським колективом у цілому, так і з кожним окремим студентом.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у визначенні сутності поняття «комунікативна культура педагога-наставника».

Література:

1. Гончар Т.І. Формування комунікативної культури молодших школярів в умовах дозвілля: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спеціальність 13.00.06 «Теорія, методика і організація культурно-просвітницької діяльності». – К., 2003. – 21 с.

2. Огарев Е.И. Компетентность образования: социальный аспект. – СПб.: РАО ИОВ, 1995. – С. 10.

3. Словарь русского языка / Сост. С.И.Ожегов. – М., 1953. – с 232.

4. Терещук С. В. Психологічні детермінанти комунікативного потенціалу вчителя: автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. Психол. Наук: спеціальність 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / С.В.Терещук. – К., 2001. – 19 с.

5. Уваркіна О.В. Формування комунікативної культури студентів вищих медичних закладів освіти в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спеціальність 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О.В.Уваркіна. – К., 2003. – 20 с.

6. Хитрова И.В. Педагогическое взаимодействие как средство развития культуры межличностных отношений в образовательном процессе ВУЗа: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук: специальность 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / И.В.Хитрова. – Рязань, 2006. – 22 с.

7. Хуторской В.А. Ключевые компетенции и образовательные стандарты: Доклад на отделении философии образования и теоретической педагогики РАО 23 апреля 2002 г. – Центр «Эйдос». – [Электронный текст]. – Режим доступа: www.eidos.ru